

ÜTEMKÉSBEN

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a nyilvánosság reformja az 1980-as évek végén

Gálik Mihály

galik@uni-corvinus.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.35

Absztrakt

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) mint intézmény feltűnően kívül maradt a nyilvánosság reformját megalapozó azon kutatásoktól, amelyeket az 1987–1989 években folytattak a *Fordulat és reform* mozgalom keretében. Áttekintve a TK reprezentatív, negyedévente megjelenő tudományos folyóirata, a *Jel-Kép* 1987–1989 időszak évfolyamait világosan látszik, hogy a szerkesztőség következetesen mellőzte a tárgyban a *Fordulat és reform* keretében készült tanulmányokat még akkor is, amikor már néhány más tudományos periodika teret adott azoknak, és amikor azok publikálása érdemi kockázattal már nem járt. A szerző kétszeresen is érintett, hisz ugyan nem dolgozott soha a TK-ban, de az 1987–1989 években egyrészt tagja volt a *Jel-Kép* folyóirat szerkesztő bizottságának, másrészt aktív szereplője, egyik szervezője volt a nyilvánosság reformját felvázoló korabeli kutatásoknak.

Kulcsszavak

nyilvánosság, a sajtó pártirányítása, a nyilvánosság reformja, sajtószabadság, *Jel-Kép*

LAGGING BEHIND

The Centre for Mass Communication Research and reforming the Public Sphere at the End of 1980s

Mihály Gálik

Abstract

The Centre for Mass Communication Research (abbreviated as TK in Hungarian), a prestigious Hungarian think tank remained rather cold toward the research projects carried out in Hungary in order to reform the public sphere in the late 1980s. The articles published during the 1987–1989 years in TK's own scientific quarterly titled *Jel-Kép* (Sign & Picture in English) clearly show that the editorial board refrained from giving room for ongoing research on reforming the public sphere and claiming freedom of the press in Hungary. The author of this paper played two roles in this process as he took part in carrying out and coordinating a comprehensive research project on reforming the Hungarian public sphere on the one hand, and was a member of *Jel-Kép*'s editorial board on the other hand.

Keywords

public sphere, party control over the press, reform, press freedom, *Jel-Kép*

ÜTEMKÉSÉSBEN

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a nyilvánosság reformja az 1980-as évek végén

Gálik Mihály

Bevezetés

1987 első negyedében, mai fogalmakkal élve amolyan civil kezdeményezésként, elkészült egy tanulmány a magyarországi tömegkommunikáció akkori rendszerének jellemzőiről és állapotáról. Azt a címet kapta, hogy *Javaslat a nyilvánosság reformjára*, és rögtön a címlapon a szerzők azt is feltüntették, hogy „Készült a Hazafias Népfrent Társadalompolitikai Tanácsa felkérésére”. A nevezett munka az akkor formálódó *Fordulat és reform* nagyszabású társadalomtudományi kutatási projekthez kötődött, az annak során elkészült vagy készülöben lévő háttér tanulmányok egyike volt.

A *Javaslat a nyilvánosság reformjára* tanulmányt (a továbbiakban: *Javaslat*) huszonkét szerző jegyezte, 12 újságíró és 10 társadalomkutató és/vagy egyetemi oktató. Az utóbbiak közül heten a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) munkatársai voltak. A 12 újságíróból 11 gazdasági szakújságíró volt, közülük hárman a Magyar Rádió gazdaságpolitikai szerkesztőségében, ketten-ketten pedig a *Napi Világgazdaságnál*, illetve a *HVG*-ben dolgoztak. Jól ismerték egymást, nagyjából egy korosztályhoz tartoztak, jobbára a harmincas éveik második felében, vagy éppen a negyvenes éveik elején jártak. Hozzá kell tennem, hogy magam is része vagyok a történetnek, hisz a Magyar Rádió gazdaságpolitikai szerkesztőségének vezetőjeként részt vettem a *Javaslat* kidolgozásában.

Röviden a *Javaslat*ról

A Hazafias Népfrent, a HNF Társadalompolitikai Tanácsának átadott tanulmány egy viszonylag szerény terjedelmű dokumentum, nagyjából fél szerzői ív. Műfajáról a *Javaslat* kidolgozásában szerepet vállaló Gombár Csaba politológus minősítését felhasználva azt mondhatjuk, hogy amolyan politikai manifesztum, amely „[...] – nagyon visszafogottan – semmi másról nem szól, mint a sajtószabadság szükségességéről és megvalósítandóságáról.” (Gombár 1989: 138)

A *Javaslat* bevezetőjének, amely a Reform nyilvánossága – a nyilvánosság reformja címet kapta, az az alapállítása, hogy az éppen kidolgozás alatt álló reformoknak csak akkor lehet esélye a sikerre, ha elnyerik a társadalom többségének támogatását. Amint a szerzők leszögezik, ez a támogatás csak a diszfunkcionálisan működő, az állampárt – a Magyar Szocialista Munkáspárt, az MSZMP – által irányított tájékoztatási rendszer gyökeres átalakításával valósulhat meg. Ugyanakkor – kapcsolódva az akkori társadalmi környezet realitá-

saihoz – van benne egy mondat arról, hogy a párt hegemon szerepét elismerő nyilvánosság reformról van szó.

A *Javaslat*-ban a felrajzolt, megreformált nyilvánosságban

- megjelenik a magyar társadalom érdektagsága,
- a jogi szabályozás egyértelmű,
- a szabályozási gyakorlat mentes az informális beavatkozásoktól,
- a közönség érdeklődéséért versengő tömegkommunikációs, eszközök/intézmények működnek benne.

Már rövid távon szükségesnek tartottuk, hogy

- a lakosság kapjon érdemi, nyilvános tájékoztatást a vezető párt-, állami és társadalmi szervek üléseiről, a megújulást szolgáló reformelképzelésekről, valamint a közvéleménykutatások eredményeiről,
- a lapkiadás ágazatban minimális programként érvényt kell szerezni az 1986-ban elfogadott sajtótörvény azon rendelkezéseinek, hogy a lapalapítók határozzák meg a lap jellegét, irányvonalát, döntsenek a szerkesztőség vezetőjének személyéről,
- szűnjenek meg a sajtóirányításban meghonosodott, mindenekelőtt az MSZMP központi és megyei apparátusa által gyakorolt, a napi ügyeket érintő informális beavatkozások a lapok, a rádió és a televízió szerkesztőségeinek munkájába,
- a pártirányítás – a párt saját orgánumait leszámítva – közvetett módon, az egyes médiumoknál dolgozó párttagok tevékenysége révén érvényesüljön.

Hosszabb távon elérendő célokként tűztük ki, hogy

- a hatályos sajtótörvény (az 1986. évi VI. törvény) tartalmát kibővítve egységes kommunikációs törvényt kell kidolgozni, amely egységes keretbe foglalná az információadás, -gyűjtés, -forgalmazás és -felhasználás területeit,
- a kommunikációs törvény előkészítését egy országgyűlési szakbizottságra kell bízni, s e törvény rendelkezik majd a tömegtájékoztatás decentralizálásáról, kimondja, hogy lapot bárki alapíthat, továbbá kimondja, hogy a rádiózás és a televíziózás sem állami monopólium,
- az országgyűlés nevezett szakbizottsága örködik a tájékoztatás nyilvánossága és törvényessége fölött, s ennek keretében beszámoltatja a Magyar Távirati Iroda, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió vezetőit,
- a közlési eszközök lehetőleg tartsák el magukat bevételeikből, lehessen vállalkozásként lapokat kiadni, rádiókat és tévéket üzemeltetni,
- társadalmi, kulturális és tudományos szempontok mérlegelése alapján a szakfolyóiratok és más közlési eszközök részesüljenek költségvetési pénzügyi támogatásban.

Mai szemmel újra elolvasva, a szükséges átalakítások konkretizálásán túl a *Javaslat* további nagy erénye volt, hogy sokak által ismert konkrét példákon, köznapi nyelven mutatta be a tájékoztatáspolitikai működési zavarait. Ez, hogy úgy mondjam, megkülönböztető sajátossága más, hasonló tárgyú elemzésekkel összevetve, és nagyban alátámasztotta azt az összefoglaló megállapításunkat, miszerint a tájékoztatás a társadalmi lét sajátos válságághozátá vált.

A *Javaslat* fogadtatása és nyilvánossága

A megrendelésre készülő szakértői anyagok esetében természetes, hogy a megbízó valamilyen formában megvitatja azokat a szerzőkkel. Ez jelen esetben elmaradt, senki nem keresett bennünket sem a HNF Társadalompolitikai Tanácsától, sem a Hazafias Népfront más egységétől, hogy magáról a projekt egésze mögött álló főtitkárról, Pozsgay Imréről már ne is be-

széljünk. 1987 tavaszán a színpalak mögött már nagyban folyt a kötélhúzás az MSZMP reformot sürgető erői és az attól elzárkózó legfelső pártvezetés között, mely utóbbi a radikális változtatásokat túl kockázatosnak tartotta. Önéletírásában Pozsgay (1993) erre úgy emlékszik vissza, hogy a Fordulat és reform javaslatcsomagot övező ellenséges közegben a reformerők nem merték vállalni a *Javaslat* publikálását.

A Hazafias Népfrent vezetésének tétovázását, időhúzását látva a szerzők úgy gondolták, hogy a *Javaslatot* a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) belső terjesztésű folyóiratában, a *Magyar Sajtóban* (MASA) kellene megjelentetni, hisz így az eljuthat az újságírókhoz. 1987 májusának derekán találkoztunk is a MASA szerkesztőbizottságának néhány tagjával, a szerzőket Breitner Miklós és jómagam képviseltük, ám a megbeszélés nem tartott sokáig. A szerkesztőbizottság álláspontját tolmácsoló Márványi György, aki a Magyar Televízió Híradójának főszerkesztőhelyettese volt, velősen közölte, hogy a *Javaslatban* nincs semmi új, nyitott kapukat döngetünk, és már csupán ezért is felesleges a megjelentetése. Így azután elbúcsúztunk és távoztunk. Nem elváltak útjaink, hanem mindig is különböztek, és ez nem utólagos okoskodás: a MÚOSZ által kiadott, és a MASA 1988 januári számában közölt *Állásfoglalás a sajtónyilvánosság kiterjesztéséről* dokumentum ezt ékesen bizonyítja.

A vezető hazai közgazdasági szakfolyóirat, a *Közgazdasági Szemle* 1987. júniusi számában *Fordulat és reform* címmel leköszölte a gazdasági mechanizmus és a gazdaságpolitika reformját felvázoló terjedelmes szakértői főanyagot, vagy ha úgy tetszik, vitairatot, amelyet Antal László, Bokros Lajos, Csillag István, Lengyel László és Matolcsy György szerkesztett, és amelynek kimunkálásában mintegy hatvanan működtek közre. Amint a szerkesztők a címhez kapcsolódó lábjegyzetben közlik, hogy „[A] tanulmányt a HNF Társadalompolitikai Tanácsa és az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség megvitatta.” (Antal és mások 1987: 642) A *Fordulat és reform* főanyag külön fejezetet szentelt a gazdasági reform politikai és társadalmi feltételeinek, és 6. előfeltételként a nyilvánosság reformjának szükségességét taglalja. Mind a kiinduló tétel, miszerint a reform sikerre vitelének alapja a társadalmi nyilvánosság, mind a konkrét helyzetértékelés és a programpontok forrása kétséget kizáróan a *Javaslat*, mely utóbbinak a közlését viszont a *Közgazdasági Szemle* szerkesztősége nem tehette meg.

Amolyan *Deus ex machina* révén azonban verbális formában mégis sokakhoz eljutott a *Javaslat*. Történt pedig, hogy a Párizsban kiadott *Irodalmi Újság* 1987 nyarán megjelentette, és kisvártatva, július 8-án a *Szabad Európa Rádió* (SZER) magyar adása részletesen, szöveg-hűen ismertette (SZER 1987), s így legalább a köznapi szóbeszéd nyilvánosságát megkapta. Nem kifejezetten ilyen nyilvánosságra vágytunk, de már ennek is örülni lehetett, számolva persze a lehetséges személyi következményekkel.

Hozzá kell tenni, hogy szinte egyidőben a *Közgazdasági Szemlében* publikált *Fordulat és reform*, tanulmánnyal, valamint a *Javaslat* nyilvánosságra hozásával az *Irodalmi Újságban*, Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia (1987) szerkesztésében megjelent a *Társadalmi Szerződés*, avagy a *Politikai kibontakozás feltételei* című radikális társadalmi program a szamizdat *Beszélő* különszámaként. A Kis János által jegyzett első rész rövid bevezetőjének az volt a címe, hogy *Fordulóponton*, első mondata, hogy a közmegegyezésnek vége, és azzal a szinte szállóigévé vált mondattal zárult, hogy Kádárnak mennie kell. Ezzel a *Fordulat és reform* tanulmányokban felvázolt programok hirtelen más megvilágítást kaptak, hisz azok a rendszer keretein belül javasolták az átalakítást. Igaz, mi magunk is elég gyorsan megtapasztalhattuk, hogy az állampárt által monopolizált politikai rendszer képtelen befogadni olyan változtatásokat, mint amelyeneket a *Javaslat* vázolt fel a nyilvánosságról reformjáról.

A *Javaslat* közvetlen/mozgalmi csoportnyilvánossága és írásának folytatása

Kirekesztésünk a tömegmédiából szinte törvényszerűen hozta magával, hogy a szerzők különböző meghívásoknak eleget téve igyekeztek ismertetni, népszerűsíteni a *Javaslatot*. Művelődési házakban, klubokban, iskolákban, felsőoktatási intézményekben, reformkörökben, kutatóintézetekben és másutt találkoztunk és beszélgettünk az érdeklődőkkel, igyekezve minden meghívásnak eleget tenni. Ezek a találkozók megerősítették bennünk, hogy folytatnunk kell a *Javaslat* kidolgozásával megkezdett munkát, függetlenül attól, hogy momentán miként viszonyul hozzá a Hazafias Népfront főtítkára a maga politikai érdekeit és mozgásterét mérlegelve. Folytattuk is, de immár a Hazafias Népfrontra való hivatkozás nélkül.

A *Javaslat* átdogozott és kibővített változatainak megjelenése 1988-ban

1988 májusának elején a *Medvetánc* társadalomelméleti folyóiratban megjelent a *Fordulat és reform* tanulmányok teljes egésze, mint a folyóirat 1987. évi 2. számának különálló melléklete (a két évszám közti különbséget a folyóirat megjelenésének folyamatos csúszása magyarázza). Köztük volt a *Javaslat* a nyilvánosság és a tömegkommunikáció reformjára című anyagunk is, az egy évvel korábbi *Javaslat* átdogozott és kibővített változata. 1988 őszén a *Kritika* folyóirat szerkesztősége szintén úgy döntött, hogy teret ad a tovább írt *Javaslat* végső, mondhatni leginkább radikális változatának. (Gálik és mások 1988)

Az eredeti *Javaslat* a két újabb változatban nem csupán mennyiségileg bővült, hisz szakítottunk azzal a kompromisszummal, hogy a nyilvánosság és a tömegkommunikáció reformjában elismerjük az állampárt hegemon szerepét. Mondhatni a zsigereinkben éreztük, hogy küszöbön áll egy széleskörű társadalmi átalakulás, melynek előkészítéséből mi is ki akartuk venni a részünket. Egy évtizeddel később, némi iróniával, így ír a szövegváltozatok alakulásáról az eredeti *Javaslat* és a bővített változatok kidolgozásában egyaránt részt vevő Szekfü András (1998: 50):

„A hullámmás szóról-szóra követhető: ismerjük el a párt vezető szerepét, mert különben amit írunk, nem jut tovább, nem válik hatóerővé. De tegyük mellé a relativizáló ‘hegemon’ szócskát, a reformkommunisták egyik eretnek szentjére, Gramscira utalva. És írjuk oda az érdektagságot is, ha már többpártrendszer nem írhatunk (még, nyilvánosan). És legyen jogilag és egyértelműen szabályozott – ne jogon kívül, önkényesen, informálisan, MSZMP-módra. És legyen társadalmi ellenőrzés, de írjuk oda, hogy ez a törvényhozást jelenti, és gondoljunk mellé szabad parlamentet! És írjuk le, hogy az olvasó figyelméért versengjen, hogy ne az APO-ra (az MSZMP KB Agit-Prop Osztály) kacsingasson. Az egy évvel későbbi *Medvetánc*-beli változatban már szó sincs MSZMP hegemoniáról.”

A TK vezetésének közvetlen reagálása a *Javaslatra*

Azt beszámítva, hogy a TK munkatársai közül a *Javaslat* első változatának kidolgozásában heten vettek részt, majd a *Javaslat* fejlesztésében közülük hárman, az intézmény vezetésének reakciója meglehetősen visszafogott volt. A vezetésen e helyütt Szecskő Tamás igazgatót érttem, aki köztudottan személyében is szinte intézménynek számított a TK-ban.

Terestyéni Tamás visszaemlékezése szerint Szecskőnek nagyon nem tetszett, hogy ő részt vett a *Javaslat* kidolgozásában. Szecskő az általa kezdeményezett beszélgetésen, vagy inkább raporton, indulatosan fejtegette neki, hogy a *Javaslat* kidolgozásában való részvétele komoly veszély/fenyegetés a TK-ra, de semmilyen intézkedést nem hozott. Vásárhelyi Mária egy olyan raportra emlékszik, amelyben Szecskő azt vetette a szemére, hogy egy iskolai rendezvényen tartott előadást a *Javaslat*ról, majd folytatott beszélgetést a megjelentekkel, de a

rosszallásnál tovább akkor sem ment. Szekfü András és Hann Endre egyaránt úgy emlékszik, hogy Szecskő nekik soha nem hozta szóba szerepüket a *Javaslat* kidolgozásában, és ők is gondosan igyekeztek kerülni a témát a vele való hivatalos beszélgetések során. Négyüket tudtam megkérdezni, és információik alapján az rajzolódik ki, hogy a TK igazgatója nagyvonalúan állt hozzá a *Javaslat* kidolgozásában való részvételükhöz, még ha, finoman fogalmazva, nem is helyeselte.

A nyilvánosságreform témája a *Jel-Kép* 1987–1988. évi számaiban

Mivel Szecskő Tamás egyúttal a TK negyedévente megjelenő tudományos folyóirata, a *Jel-Kép* főszerkesztője is volt, dönthetett arról, hogy a periodika miként reagáljon nyilvánosságreformjával foglalkozó dokumentumokra, tanulmányokra, köztük a *Javaslat*ra. Ebben a szerkesztőbizottság, amelynek tagja voltam, érdemi szerepet nem játszott.

A *Jel-Kép* 1987-ben és 1988-ban megjelent számaiból áttekintettem azokat az írásokat, amelyek ilyen vagy olyan módon a nyilvánosság és/vagy a tömegkommunikáció reformjához kapcsolódnak. Szándékosan nem beszélek most a szovjet és lengyel példákat bemutató tanulmányokról, jóllehet összességükben ezek nagyon fontosak, és nem is volt olyan lapszám, amelyben ne közöltek volna ilyeneket. Nem szólok továbbá a vezető politikusokkal készített interjúkról sem, illetve csak annyit, hogy pusztá átolvasásuk szinte önkínzás volt.

Az 1987-es évfolyamból kettőt emelek ki, Agárdi Péter és Fodor Gábor egy-egy írását.

- ◆ Agárdi Péter tanulmánya, a Napjaink ideológiai kérdései a tömegkommunikációban egy 1987 februárjában tartott, A szocializmus időszerű kérdései c. konferencián elmondott korreferátumának átdolgozott és kibővített szövege. Agárdi ekkor a Magyar Rádió elnökhelyettese volt, és a *Javaslat*ot még nem ismerhette. Írása összességében egy kulturált, példákkal teli, sok forrásra épülő dolgozat, amelynek végé felé egyebek közt megállapítja, hogy „Mivel a tömegkommunikáció egészére az érdekektől tagolt s motivált társadalmi mozgástéren való működés a jellemző, törvényszerű, hogy szinte mindegyik fő tevékenységformájának van ideológiai vonzata” – kiemelések az eredetiben. (Agárdi 1987: 17) Agárdi tanulmánya érdekes ugyan, de azért mégsem amolyan vezető anyag 1987 közepén egy kommunikációs szakfolyóiratban.
- ◆ Fodor Gábor a Politikai Főiskola tanára, korábban a *Magyar Nemzet*, majd a *Magyar Hírlap* újságírója, Szélszegyetek a szocializmus nyilvánosságának történetfeldolgozásához című tanulmánya egy eszmetörténeti írás, és ennek a zsánernek helye van a *Jel-Kép*-ben még akkor is, ha közlésekor aktualitása lényegében nem volt. (Fodor 1987)

Az 1988-as évfolyamból öt tanulmányt, egy szerkesztői levelet és két dokumentumot fogok röviden megemlíteni. Kezdem a 2. számban közölt három tanulmánnyal abban a sorrendben, ahogy azokat a *Jel-Kép*-be betördelték.

- ◆ Fodor Gábor A nyilvánosság eltékozlása című írása hasonló zsánerű, mint az egy évvel korábbi, és ugyanazt is tudnám mondani róla, de hadd ne ismétljem magam. (Fodor 1988)
- ◆ Ágh Attila politológus, a Párttörténeti Intézet tudományos tanácsadója Tézisek a tömegtájékoztatás reformjához című tanulmánya egy gazdag, színes, az aktuális helyzetből, majd szocialista nyilvánosság jellemzőit és történetét összegző, elemző jellegű írás. A szerző abból indul ki, hogy „[a] magyar társadalom egyik legsúlyosabb ellentmondása jelenleg a mind jobban mélyülő és szélesedő válság” és azt a következtetését is előre bocsátja, „[a] tömegtájékoztatás reformja az egész társadalmi kibontakozás egyik katalizátora lehet.” (Ágh 1988: 17) Utal az 1987 őszen

zajlott parlamenti vitákra is, töréspontnak minősítve őket a hazai politikai nyilvánosságban, és ebből következtethetünk arra, hogy a tanulmányt valamikor 1987 végén készíthette. Nagyjából fél évvel azután, hogy a *Fordulat és reform* tanulmány megjelent a *Közgazdasági Szemlében*, amit a szerző meg sem említ. Úgy látja, hogy a tömegtájékoztatásban a monopolisztikus hatalomgyakorlásra való átmenet kérdései más társadalmi szféráknál is élesebb feszültségekkel járhatnak majd, és sok olyan konkrét példával él, amelyekkel egyet lehetett érteni. Ugyanakkor azon következtetése, hogy „A politikai nyilvánosság szerkezetváltásához [...] a pártnyilvánosság biztosítása az elsődleges mozzanat” (Ágh 1988: 26), és minden más csak ez után következhet, már nem tartozik ide, hiszen ezt a keretezést a magyarországi valóság az 1980-as évek végére már felülírta.

- ◆ Terestyéni Tamás Társadalmi szerveződés és kommunikáció c. írása egy kulturáltan előadott színes parabola. (Terestyéni 1988) A szerző nem utal benne sem a *Javaslatra*, sem más tanulmányra, hanem egy biológiai metaforát használva – az amőba és kovamoszat típusú szerveződések bemutatása – érzékelteti, hogy a társadalmi kommunikáció szervezési elvei nagyban meghatározzák hatékonyságát, és a decentralizált struktúra jobb eredményre vezet, mint a központosított. Amint a záró bekezdésben megállapítja, az 1980-as évek végére egyértelművé vált, hogy a társadalmi kommunikáció szerveződésének és intézményrendszerének megújulása elengedhetetlen a súlyos helyzetbe került magyar gazdaság átalakulását célzó reformok sikerre viteléhez.

A *Jel-Kép* 1988. évi 3. száma már a szervezetileg átalakult TK, az immáron Magyar Közvéleménykutató Intézet (MKI) nevet viselő jogutód folyóiratként jelent meg. Szecskő az átalakulás tényét bejelentő és üdvözlő szerkesztői levélében kinyilvánítja, hogy „A *Jel-Kép* [...] a maga szakmai – politológiai, szociológiai, kommunikatori – eszközeivel részt vesz a nyilvánosság fejlesztéséről szóló vitákban.” (Szecskő 1988: 3) Mintegy bemutatva, hogy az előbbi szándéknyilatkozatnak a folyóirat miként tesz eleget, ebben a számban két szerzői tanulmányt és két további, munkacsoportok által készített, nagyobb terjedelmű dokumentumot is találunk. Grósz Károly Nyilvánosság és demokrácia című írása természetesen a lapszám vezető anyaga. Grósz, aki ekkor már az MSZMP főtitkára és egyben a hivatalban lévő miniszterelnök, írásában egyebek mellett foglalkozott a nyilvánosság és a tömegkommunikáció állapotával és utalt – nem nevesítve – a tárgyban megfogalmazott reformjavaslatokra is. (Grósz 1988) Hajlok arra, hogy Szecskő aktív részt vállalt a szövegezésben, bár bizonyítani nem tudom. Megítélésem szerint a nyilvánosság reformját illetően Grósz Károly hitelessége eleve megkérdőjelezhető volt, így ez rávetült az általa írottak megítélésére is.

- ◆ Grósz fejtegetéseit, amelyeket a „népfrontos” egyrészt-másrészt sablon szerint fogalmazott meg, nem volt könnyű értelmezni. Miközben megállapítja, hogy „Tanulhatunk a polgári demokrácia gyakorlatából” siet azt is hozzátenni, hogy „[n]em egyszerűen átvenni, hanem meghaladni, ‘megszüntetve megőrizni’ kell ezeket a tapasztalatokat. Tanulnunk kell a klasszikusoktól, a lenini gyakorlatból és elméletből, a munkásmozgalom hagyományaiból és a jelen társadalmi gyakorlatából.” (Grósz 1988: 8) A reform folytatása a jól ismert „megszüntetve megőrizni” jelszó alapján nem hangzott biztatóan, és amennyiben valaki még arra is emlékezett az olvasók közül, hogy a szerző az MSZMP 1988 májusi Országos Pártértekezletén hangsúlyosan hitet tett az egypártrendszer fenntartása mellett, méginkább elgondolkozhatott.
- ◆ Fricz Tamás Az MSZMP és a tömegkommunikáció 1956–1986 című tanulmánya a hivatalos párt dokumentumok nyelvezetét használó történeti okfejtés. (Fricz 1988) Kifejezetten nehezen olvasható, és így az a végkövetkeztetése, hogy szükség van a

tömegkommunikáció demokratizációjára, könnyen elsikkadhatott. Az *Iffúsági Szemle* folyóirat rovatvezetőjeként dolgozó szerző ugyanakkor még csak nem is utal azokra a nem sokkal korábban elkészült, és 1988 nyarán már könnyen elérhető azon tanulmányokra, munkaanyagokra, amelyek éppen azzal vagy azzal is foglalkoztak, hogy a magyarországi tömegkommunikáció demokratizációja mit jelent a gyakorlatban. Ennél, igaz, csak egy említés erejéig, még Grósz Károly is tovább ment az elébb idézett írásában.

A két hosszabb, nagyobb lélegzetű, munkacsoportok által készített anyag közül

- ◆ A tömegkommunikációs rendszer hosszú távú fejlesztése – Konceptiók és variánsok című tanulmány (*Jel-Kép* 1988/3. 10–20) az Országos Tervhivatal megrendelésére készült. A munkát a TK koordinálta, a zárótanulmányt az intézmény két vezetőmunkatársa, Jakab Zoltán és Tomka Miklós szövegezte, elkészítését pedig Szecskő Tamás irányította. A munkaanyagokat több alkalommal is megvitatták széles szakértői körben, és a zárótanulmány közlése kifejezetten beleillett a *Jel-Kép* profiljába. Összességében korrekt, a tudományos kommunikációs jövőképek mintáit követő, ám rendkívül óvatos megfogalmazású elemzés. Például a (nyomtatott) sajtóról írottakban vannak utalások a szervezeti fejlesztéseknek nevezett intézkedések szükségességéről, de a nyilvánosság reform olyan caveat-ját, hogy bárki alapíthasson lapot, hiába keresnénk benne. Tény, hogy sem a tanulmányt jegyző munkacsoportban, sem a munkát felügyelő, megvitató és elfogadó bizottság tagjai között nem találunk egyetlen egy olyan személyt sem, aki részt vett volna a *For-dulat és reform*hoz kapcsolódó nyilvánosság anyagok elkészítésében. Ez, elvontan fogalmazva, jól mutatja a különböző szakértői csoportok közti horizontális kommunikáció hiányát, de konkrétan azt is mondhatnám, hogy nem kértek belőlünk.
- ◆ A tömegtájékoztatás helyzetének és működésének jellemzői és problémái című elemzés a *Jel-Kép* 1988/3. számának Dokumentum rovatában jelent, és Vitaanyag minősítést kapott (82–93. old.). Az MSZMP 1985-ben megtartott XIII. Kongresszusát követően a Központi Bizottság Agitációs és propaganda bizottsága felkérésére készült, a munkacsoport vezetésére Hárs István, a Magyar Rádió elnöke kapott megbízást. A többségét tekintve kifejezetten jó erőkből álló munkacsoportban a TK-ból helyet kapott Szecskő Tamás igazgató és Jakab Zoltán tudományos igazgatóhelyettes. Az elkészült vitaanyagot 1986 áprilisában adták át a megbízónak, és amint Szecskő a vitaanyag közlését bevezetendő írja, soha semmilyen politikai testület nem tárgyalta meg. A vitaanyag zárófejezetében megfogalmazott javaslatok szerint szükségesnek látszik a tájékoztatás és a tömegkommunikáció ideológiai bázisának erősítése, a pártirányítás minőségének és tartalmának – ezzel hatásfokának – javítása, a tájékoztatás eszközrendszerének fejlesztése. A szövegen jól érződik, hogy mikor is fogalmazták, és láthatóan súlyos nyomokat hagyott rajta az idő, konkrétan az a két év, amely elkészülte és megjelentetése között eltelt: őszintén szólva nehéz megérteni, hogy Szecskő miért döntött a közlése mellett.

Epilógus

1989 tavaszán, egy *Jel-Kép* szerkesztőbizottsági ülést követően négy szemkört felvettem Szecskőnek, hogy hozza le a folyóiratban másodközlésként a *Javaslat* végső változatát, amely fél évvel korábban jelent meg. Természetesen jól ismerte az anyagot, de hosszúnak tartotta és kérte, rövidítsük meg. Mivel ezt magam nem dönthettem el, abban maradtunk, hogy megbeszélem szerző- és szerkesztőtársaimmal, és így is történt. A Magyar Nemzeti Levéltár MKI

gyűjteményében fennmaradt az a levelem – 1989. június 13. Gálik Mihály levele Szecskő Tamáshoz –, amelyben értesítem a döntésünkről:

„Kedves Tamás!

Mivel telefonon nem tudtunk kapcsolatba kerülni, ezúton közlöm veled azt az információt, hogy szerkesztőtársaimmal egyetértésben nem járulunk hozzá ahhoz, hogy a *Jel-Kép* rövidítve közölje a „Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára” c. dokumentumot.

Sajnálom, hogy kellemetlenséget okoztam neked a publikálásra való ötletemmel, igazán nem volt szándékomban.

Üdvözlök Gálik Mihály”

Tény, hogy a *Jel-Kép* 1987–1988 során nem vett tudomást a *Javaslat*ról és kibővített változatairól, egyetlen szóra sem méltatta őket. Ezt azért őszintén sajnálom! Ugyanakkor nem szeretném elhallgatni, hogy az 1989. évi lapszámok, amelyeknek szerkesztésében Szecskő Tamás még aktívan részt vett, mondhatni sorozatban közöltek olyan anyagokat, amelyek a *Javaslat* szellemiségét, egyes programpontjainak gyakorlattá válását tükrözték, ezekből csak kettőt idézek fel:

- ◆ Az 1989. évi 1. számban jelent meg Farkas Zoltán Lapalapítók '88 című összeállítása, amelyben képet kaphatott az olvasó a lapalapítás engedélyezésének liberalizálása nyomán kitört lapalapítási boom-ról, megszólaltatva a lapokat alapítását kezdeményező újságírókat, illetve a Hitel esetében a főszerkesztői funkciót betöltő vezető MDF politikust, Bíró Zoltánt. Egyébként Farkas Zoltán a Magyar Rádió egyik jól ismert újságírója volt és egyike azoknak, akik közreműködtek a *Javaslat* megfogalmazásában.
- ◆ Az 1989. évi 4. számban Nagy Lajos Géza foglalja össze tanulmányában, hogy az 1988 végén a Magyar Közvéleménykutató Intézet keretében készült, általa irányított kérdőíves adatfelvétel eredményi alapján milyen a lakosság, az értelmiség és saját tagságának képe az MSZMP-ről. A Szerző hosszú éveken át vezette a TK közvéleménykutató részlegét, a kutatást ő irányította, és már írásának címe – A kettészakadt társadalom – is szokatlan volt, a rövid, a tanulságokat összefoglaló absztrakt-szerű bevezetés szókimondása pedig példátlan a folyóirat történetében. Minden kommentárt mellőzve idézem: „1988 végére már nemcsak az értelmiség, de a lakosság egésze, sőt saját tagsága is elidegenedett az MSZMP-től. Az emberek a pártot a pártapparátussal azonosították, s benne látták a társadalmi-gazdasági-politikai haladás legfőbb akadályát.” (Nagy 1989: 52)

Hozzáteszem, hogy Szecskő, főszerkesztői minőségében, mintha mi sem történt volna, továbbra is közölte a *Jel-Kép*ben tudományos tárgyú írásaimat, amit mai szemmel sem lehetne természetesnek tekinteni. Azért pedig kifejezetten hálás vagyok neki, hogy 1989 őszén, amikor egy ösztöndíjjal a világhírű Annenberg School of Communication vendégkutatója lett, felajánlotta nekem, hogy az éppen megalakult Európai Médiaintézet (The European Institute for the Media) egyik bizottságában váltsam őt. Amint mondta, neki Philadelphiából elég megterhelő lenne, hogy Manchesterbe repüljön az ülésekre, és egyébként is Amerikában szeretne kutatni. Kaptam az alkalmon, és mivel Szecskő ajánlását elfogadták, a Kelet-Nyugati Együttműködési Bizottság (East-West Cooperation Committee) tagja lettem a másik magyar kutató, Jakab Zoltán mellett. Ezzel – bár 1989 decemberében megszereztem a közgazdaságtudomány kandidátusa címet – lényegében az is eldőlt, hogy a továbbiakban a média lesz a fő kutatási területem.

Köszönetnyilvánítás

Hálás vagyok azért a segítségért, amelyet a tanulmány megírásához Domány Andrásról, Gombár Csabától, Szekfü Andrásról és Timár Jánostól kaptam. Természetesen a leírtakért való felelősség teljes egészében az enyém.

IRODALOM

- Agárdi Péter (1987) Napjaink ideológiai kérdései a tömegkommunikációban. *Jel-Kép* 1987/2. 5–18.
- Ágh Attila (1988) Tézisek a tömegtájékoztatás reformjához. *Jel-Kép*, 1988/2. 17–27.
- Antal László – Bokros Lajos – Csillag István – Lengyel László – Matolcsy György (1987) Fordulat és Reform. *Közgazdasági Szemle*, XXXIV évf. június. 642–663.
- A tömegkommunikációs rendszer hosszú távú fejlesztése – Konceptiók és variánsok. *Jel-Kép*, 1988/3. 10–20.
- A tömegtájékoztatás helyzetének és működésének jellemzői és problémái. *Jel-Kép*, 1988/3. 82–93.
- Javaslat a nyilvánosság reformjára (1987) *Irodalmi Újság*, 1987/3. 5–6.
- Farkas Zoltán (1989) Lapalapítók '88. *Jel-Kép*, 1989/1. 12–30.
- Fodor Gábor (1987) Széljegyzetek a szocializmus nyilvánosságának történetfelfogásához. *Jel-Kép*, 1987/3. 12–20.
- Fodor Gábor (1988) A nyilvánosság eltékozlása. *Jel-Kép*, 1988/2. 7–16.
- Fordulat és Reform. *Medvetánc*, 1987. 2. sz. Melléklet
- Fricz Tamás (1988) Az MSZMP és a tömegkommunikáció 1956 – 1986. *Jel-Kép*, 2. 21–28.
- Gálik Mihály (1989) Levél Szecskő Tamáshoz. Magyar Nemzeti Levéltár. XXVI-A-37 (Fond) Magyar Közvéleménykutató Intézet (1963–1991)
- Gálik Mihály – Halmai Gábor – Hirschler Richárd – Lázár Guy (1988) Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára. *Kritika*, 1988/10. 23–30.
- Gombár Csaba (1989) Javaslat-vázlat a nyilvánosság kérdésének további kutatásához. In: Gombár Csaba (1989) *Borítékolt politika*. (szerk. Mélykúti Attila) Budapest, Pénzügykutató Részvénytársaság. 138–144.
- Grósz Károly (1988) Nyilvánosság és demokrácia. *Jel-Kép* 1988/3. 5–9.
- Kis János – Kőszeg Ferenc – Solt Ottilia (1987) Társadalmi Szerződés, avagy a politikai kibontakozás feltételei. *Beszélő*, 1987/20. Különszám
- Magyar Újságírók Országos Szövetsége – MÚOSZ (1987) Állásfoglalás a sajtónyilvánosság kiterjesztéséről – Megvitatta és elfogadta a MÚOSZ Választmánya. *Magyar Sajtó*, 1988/1. 5–10.
- Nagy Lajos Géza (1989) A kettészakadt társadalom – A lakosság, az értelmiség és saját tagságának képe az MSZMP-ről. *Jel-Kép*, 1989/4. 52–64.
- Pozsgay Imre (1993) *1989 – Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban*. Budapest, Püski Kiadó.

- Szabad Európa Rádió (1987) A tömegtájékoztatás reformja, elhangzott 1987. július 8-án. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, ÁBTL-4.1-A-2003/1
- Szeckő Tamás (1988) Szerkesztői levél – Jelképek. *Jel-Kép*, 1988/3. 3–4.
- Székfü András (1998) A nyilvánosság: sajtószabadság a demokrácia hétköznapjaiban. In: Halmai Gábor és Vásárhelyi Mária (1998 szerk.) *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 49–53.
- Terestyéni Tamás (1988) Szerveződés és kommunikáció. *Jel-Kép*, 1988/2. 52–64.